

La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip

M. CRUSAFONT I SABATER

La tasca més elemental del numismàtic és la de classificar. Es tracta de saber discernir a qui cal atribuir una determinada moneda. L'estudi documental, estil·lístic, heràldic, etc., són alguns dels elements que, a poc a poc, permeten anar aproximant les classificacions. En general, la nostra numismàtica, força treballada per diferents autors i des de fa molts anys, no presenta àrees significatives d'indeterminació, fora dels sectors de la moneda comtal i la municipal. Persisteixen, però, alguns petits sectors que es resisteixen a una delimitació clara. Pel que fa a Mallorca, l'ampli i documentat treball de Campaner¹ va deixar pendents almenys tres problemes: la distinció entre les monedes de Jaume II i Jaume III de Mallorca, la identificació i l'atribució de la sèrie de florins a nom de Martí i la separació entre les monedes que calia atribuir a Felip I (II), Felip II (III) i Felip III (IV). En els darrers anys s'han anat perfilant les atribucions pel que fa a la distinció entre Jaume II i Jaume III i s'han pràcticament resolt del tot les atribucions dels florins.² Restava, però, pendent la darrera qüestió: les monedes dels tres primers sobirans de nom Felip. En un article recent, hem dedicat la nostra atenció a les emissions de billó d'aquests sobirans i pensem que, en aquest aspecte, la qüestió ha quedat pràctica-

1. A. CAMPANER, *Numismàtica Balear*, Palma de Mallorca, 1879. Les referències a Campaner seran sempre en relació amb aquesta obra.

2. Dedicarem diferents treballs a la separació de les peces de Jaume II i Jaume III, des de M. CRUSAFONT, «El veritable ral d'argent de Jaume II de Mallorca», *L'Ardit*, núm. 1 (Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, 1987), p. 22-23, fins a M. CRUSAFONT i A. VIDAL, «Els rals d'or de Mallorca a nom de Jaume: Jaume II o Jaume III?», *Acta Numismàtica* 33, Societat Catalana d'estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), 203, p. 69-80. Pel que fa als florins, després de diferents treballs publicarem la síntesi M. CRUSAFONT i R. COMAS, *El flori d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Barcelona 1996.

ment resolta.³ En resum, sembla que és vàlida la separació de Campaner, que dóna a Felip II els doblers amb marca de cinc punts i a Felip III els que porten castells i grup de cinc punts. També hi ha doblers sense marca, que corresponen a Felip II, i diners dels dos regnats que només es poden atribuir segons la forma de l'efígie, ja que no porten marques. Aquest billó dels dos darrers reis Felip de la casa d'Àustria s'ha pogut resoldre amb una certa facilitat, perquè la feble evidència numismàtica actual sembla indicar-nos que no hi va haver gaires emissions en aquests dos regnats. Això fa que els doblers de l'un i l'altre regnat, potser resultat d'una o molt poques emissions, tinguin una considerable unitat d'estil i que, per comparació de les efígies i corones, es puguin atribuir també els diners. Teniem encara un altre avantatge pel que fa al billó: els doblers de Felip I queden perfectament determinats perquè encara mantenen el costum anterior de mostrar l'estampa coronada del rei de front, mentre que en els regnats següents seran sempre de perfil.

Pel que fa a l'argent, la qüestió és força més complexa, perquè hi ha diferents emissions, variacions notables en les estampes de les efígies i dificultats habituals per determinar quina és la marca del mestre de la seca. El fet és que aquesta marca ocupa un espai dins la llegenda i, per tant, a la vora de la peça, i hi ha moltes monedes descentrades o retallades, la qual cosa dificulta la seva identificació. En canvi, en el billó, aquesta marca era en el camp del revers i, per tant, gairebé sempre visible. D'altra banda, ja veurem que la marca del mestre no és sempre un element determinant.

Campaner va assajar de resoldre el problema de la separació de les peces de plata entre els tres sobirans, tot aportant alguns criteris referents a les efígies partint de l'observació de les peces datades que donaven una atribució indubtable. Els criteris que plantejava no són, però, suficients. Ens ho demostra, per exemple, l'atribució que féu a Felip II d'un doble ral d'argent amb la marca de punts i torres, quan, tal com veurem després, aquesta forma heràldica només va ésser emprada en temps de Felip III. Per tant, el doble ral que dibuixa a la làmina VII, núm. 5 de Felip II, és en realitat de Felip III.

Quins elements objectius tenim per assajar una separació? En el text que segueix assajarem de sistematitzar-los emprant les dades documentals i l'observació curosa de les peces.

ELS MESTRES DE LA SECA I LES SEVES MARQUES

Durant el regnat de Felip I (1556-1598), els mestres de la seca mallorquina foren Francesc i Horaci Vilallonga, que ocupen, conjuntament, l'espai 1556-

3. M. CRUSAFONT, «Numismàtica balear. El billó de Felip II (III) i Felip III (IV)», *Col·lecciomania*, 25, Grup Filatèlic i del Col·leccionisme de Palma de Mallorca, 2008), p. 13-17.

1597. És per aquesta raó que totes les peces de Felip I que tenen marca de mestre porten el castell de dues torres d'aquesta família. L'espai 1597-1604 l'ocupa el mestre Pere Lluís Berard, que, segons suposa Campaner, no degué marcar les seves produccions. Aquesta hipòtesi sembla confirmar-se amb l'existència d'un dobler a nom de Felip i tots els elements complementaris per atribuir-lo a Felip II, que no porta marca i que vàrem publicar recentment.⁴ Berard ocuparia, per tant, el darrer any de Felip I i els primers anys de Felip II (1598-1621).

A continuació hi ha tres mestres del llinatge Fortuny amb les cronologies següents:

Joan Fortuny	(1604-1631).
Ramon Fortuny de Ruescos y García	(1631-1664).
Jordi Fortuny de Ruescos y García	(1664-abans del 1683).

El primer mestre cobreix la resta dels anys de regnat de Felip II (1598-1621) i una part dels de Felip III (1621-1665); el segon és, tot ell, dins el regnat de Felip III, mentre que el tercer comença amb Felip III i s'allarga fins ben entrat el regnat de Carles II (1665-1700).

La data final de l'actuació de Jordi Fortuny no és coneguda. Campaner assenyalava que l'any 1702 ja actuava un altre mestre de nom Gaspar Puigdorfila, que marcava les seves produccions amb la seva heràldica d'un puig cimant de lliur.⁵ De fet, però, el mateix Campaner publicava una peça de Carles II, l'unça del 1689, que ja porta aquesta marca. Per tant, hauria pogut prendre aquesta referència més primerenca com a base per situar la seva actuació. Darrerament vàrem poder examinar uns manuscrits de la seca de Mallorca i observàrem que Puigdorfila ja actuava com a mestre el 1683.⁶ És per això que a la llista de dalt hem situat el final de l'actuació del darrer Fortuny fins a una data encara indeterminada, però, en qualsevol cas, anterior al 1683. En un altre aspecte, l'inici més primerenc de Puigdorfila en el regnat de Carles II fa més entenedor que moltes de les peces d'aquest regnat portin la seva marca.

La marca heràldica dels Fortuny consisteix en un grup de cinc punts o besants que poden aparèixer sols o bé emmarcats en un escudet. Aquesta heràldica apareix en peces dels dos darrers Felips de la casa d'Àustria i en peces de Carles II.

4. M. CRUSAFONT, «Numismàtica...»op.cit., núm. 1.

5. A. CAMPANER, *Numismàtica...*op.cit., p. 84.

6. Biblioteca de Catalunya, *Llibre de la seca de Mallorca al s.XVII*, manuscrit núm. 334. Consta de dos llibres manuscrits de comptes de la seca de Mallorca. El primer, titulat *Liber Extraordinarius Curie Regii Collegis Siche Majoricary ab Anno 1650*, té 423 pàgines, s'inicia el 1651 i te a la portada l'escut amb besants i castells del mestre Ramon Fortuny de Ruescos y García, tot confirmant l'ús d'aquesta heràldica pel segon dels mestres d'aquest llinatge. El segon, titulat *Liber Extraordinarius Curias Regie Sichae Majoricarum Anno 1683*, té 169 pàgines, s'inicia el 1683 i ja porta el puig cimant de lliur dels Puigdorfila, amb la qual cosa podem avançar alguns anys l'inici de la seva actuació. Els llibres degueren formar part del fons de comptabilitat de la seca de Mallorca.

De tota manera, també trobem peces amb els grups de cinc punts associats a una torra o un grup de tres torres en un escut partit verticalment. Campaner ens diu que aquesta torre o torres corresponen al cognom García i que serien, per tant, conseqüència de l'entroncament dels Fortuny amb els Ruescos y García. Qui emprà aquest escut combinat? No el podia emprar el primer Fortuny, abans d'aquest entroncament, però sí que seria normal que l'haguessin emprat els altres dos. Hi ha, però, un fet no observat per Campaner: el tercer Fortuny no va pas emprar les torres, perquè en totes les peces a nom de Carles II que porten heràldica d'aquesta família només hi ha els grups de cinc punts. Les heràldiques emprades foren, doncs:

Joan Fortuny	Cinc punts.
Ramon Fortuny	Cinc punts i torre o grup de tres torres. Escut partit.
Jordi Fortuny	Cinc punts.

La cronologia comparada de mestres i sobirans ens permet obtenir la primera conclusió important: qualsevol peça amb marca de cinc punts i torres només pot ésser de Felip III. És per això que s'ha pogut fer la correcció de l'atribució de Campaner que comentàvem més amunt.

Malgrat tot, subsisteix una indeterminació: una peça amb marca de només els cinc punts pot ésser de Felip III, però també és possible que sigui de Felip IV, encara que menys probablement. Tenim, doncs, pel que fa a les marques, les possibilitats següents:

Felip I	Marca del castell de dues torres unides per una paret.
Felip II	Marca dels cinc punts sols o bé amb escudet.
Felip III	Marca com l'anterior, o bé: Marca amb cinc punts combinada amb torre o torres en escut partit o bé en grups separats (billó).

Aquests criteris ens classifiquen moltes de les peces d'argent, però no pas totes. D'una banda, perquè subsisteix la indeterminació Felip II/Felip III i, després, perquè la major part de les peces petites d'argent no porta marca del mestre de seca. Caldrà, doncs, trobar altres criteris complementaris a partir de l'observació de les peces, tot deixant per a una darrera instància la qüestió de les efigies, que és menys segura.

ELS ORDINALS I LES DATES

Si les peces mallorquines portessin sempre, o almenys amb una certa freqüència, els ordinals dels sobirans, la separació seria ben senzilla. Malauradament, la presència d'aquest element distintiu és molt excepcional. De fet, només apareixen

en la peça de quatre rals de Felip II del 1607, en la del mateix valor de Felip III del 1648 i en alguna altra també de quatre rals i sense data d'aquest darrer sobirà. Tot i així, ens són útils per saber que els ordinals emprats no foren pas els propis de Mallorca sinó, els castellans. Així, Felip II apareix amb l'ordinal III, i Felip III, amb l'ordinal IV, però en la forma IIII. Això ens dóna una orientació per classificar alguna peça en què hi hagi aquesta part de la llegenda visible i hi manquin altres elements.

No cal dir que la data és també un element definitiu per a l'atribució, però és també una informació que només trobem en comptadíssimes ocasions. En concret, i pel que fa a la plata, es coneixen peces de quatre rals amb les dates 1607 i potser 1600 i 1617, en el cas de Felip II, i peces, també de quatre rals, amb les dates 1633 i 1648, pel que fa a Felip III. Són també informacions molt importants perquè ens permet caracteritzar de Felip II el bust amb corona de punxes i de Felip III els bustos amb corona de florons aplanats i d'angles, uns tipus que més endavant definirem amb detall.

LA REPRESENTACIÓ DE L'ESCUT DE PALMA

Les primeres monedes mallorquines portaven sempre al revers una creu: llatina a les d'argent i billó i patriarcal a les d'or. No fou fins al regnat de Ferran II (1479-1516) que s'introdueixen canvis importants en aquesta iconografia. A la moneda d'or, la creu patriarcal deixa pas a un escut reial, és a dir, amb els dominis peninsulars del rei, mentre que a la plata, la creu llatina és substituïda per un escut en cairó amb les armes de Palma. Es tracta d'un escut ciutadà i no pas de tot el regne, segons ho podem veure en els escuts de Felip I que combinen les armes dels quatre pals nets a l'anvers com a símbol del regne amb les de Palma, quarterjades de castells i quatre pals al revers. Només el billó manté la creu tradicional. Però l'escut peninsular dels ducats no degué agradar gaire als mallorquins i això degué determinar la seva desaparició després del regnat de Carles I.

Des del primer moment, el castell de l'escut de Palma és representat per un edifici sobre el mar constituït per tres torres, a voltes amb una palmera que surt d'una d'elles. Aquesta representació, que arrenca amb la plata de Ferran II, es manté inalterada amb Carles I, Felip I i Felip II (amb una possible excepció en temps de Felip I que comentarem més endavant). Amb Felip III observem que hi ha també peces amb aquesta mena de castell i unes altres amb una representació completament diferent. Ara aquest castell és representat amb una robusta torre única, també sobre el mar i amb un o tres merlets o torres més petites a sobre. Aquesta representació perviu amb Carles II, Felip IV (V) i Carles III l'Arxiduc. Hi ha, doncs, un moment en el regnat de Felip III en què es produeix aquest canvi. La datació aproximada ens la dóna la comparació entre les dues peces de quatre

als datades d'aquest regnat. La del 1633 porta encara el triple castell, mentre que la del 1648 ja porta el castell únic. D'altra banda, hi ha peces amb castell únic i marca de Ramon Fortuny, és a dir, amb els punts i les torres. Per tant, el canvi es produí dins del temps del regiment d'aquest mestre, qui sap si per alguna disposició en aquest sentit o per un simple canvi de la persona que obria els encunys per a la seca. Aquest canvi es devia produir en algun moment entre el 1633 i el 1648, sense que tinguem cap element per poder precisar més, perquè no hi ha or amb data que ens ajudi a escurçar aquest espai cronològic.

Aquest fet ens aporta un altre element per poder separar algunes de les peces de Felip III quan no disposem ni de marca de mestre ni de data: totes les peces amb castell únic han d'ésser de Felip III. Si tenen castell de tres torres, poden ésser, però, de qualsevol dels tres reis de nom Felip.

D'altra banda, el fet que hi hagi alguna peça no datada que porti la marca dels cinc punts sols i el castell únic ens fa veure que algunes de les peces de Felip III amb aquestes característiques han de correspondre als darrers temps de Felip III, és a dir, als anys 1664-1665, en què ja actuava el tercer dels Fortuny, Jordi Fortuny de Ruescos y García.

També ens permet fer una precisió cronològica: les peces que per altres criteris es puguin atribuir a Felip II i que portin la marca dels cinc punts han d'ésser del primer dels Fortuny, si porten el castell de tres torres, i del darrer d'ells, si porten el castell sol. Això dona unes cronologies precises per a aquestes peces. En el primer cas, són de l'espai 1621-1631, i en el segon, de l'estret espai 1664-1665.

LA MANERA D'ESCRIURE EL NOM DEL REI

Campaner ja advertia de la utilitat d'aquest criteri per ajudar a la classificació, per bé que tampoc no ens dona elements determinants. Amb Felip I, moltes de les peces d'atribució segura porten la forma FILIPVS. Amb Felip II, la major part de les peces porta la forma PHILIPVS, però també n'hi ha que porten PHILIPPVS, com la peça de quatre rals del 1607, i fins i tot alguna amb FILIPVS, com ara la peça de dos ducats o bé algun dels doblers amb armes del primer Fortuny, és a dir, amb els grups de cinc punts. Amb Felip III, la forma és gairebé sempre PHILIPPVS, amb les dues P al final, però també hi ha alguna peça escadussera amb PHILIPVS, com en algun dels doblers amb punts i castells que vàrem publicar.

Tot i les indeterminacions, podem concloure que:

- 1) La forma FILIPVS es pot donar amb Felip I i Felip II, però no amb Felip III.
- 2) La Forma PHILIPVS es pot donar amb Felip II i Felip III i rarament amb Felip I.
- 3) La forma FILIPVS és la més probable per a Felip I.

- 4) La forma PHILIPVS és la més probable per a Felip II.
- 5) La forma PHILIPPVS és la més probable per a Felip III.

LES MARQUES DE VALOR

Quan comencen a aparèixer peces múltiples, com ara peces de dos o de quatre rals, o bé peces de dos o de quatre escuts, es fa necessari el fet d'indicar d'alguna manera el valor de la peça, ja que no sempre el diàmetre és prou indicatiu. Aquest element distintiu del valor també sofreix una certa evolució, que podem seguir a través de les peces d'atribució segura, tot tenint present, però, que no tots els múltiples porten aquesta mena de distintius. Amb Carles I, les marques de valor són sempre pals, a voltes amb només punts a sobre i en d'altres amb un punt sobre cada pal. Amb Carles II, els valors són sempre expressats amb punts, a excepció d'una peça, la Campaner 7 de la làmina VIII, que porta una mena de punts amb peduncle, ben diferents dels pals dels temps de Carles I. Entre aquests dos sobirans hi ha un trànsit entre l'una i l'altra forma que només ens permet dir que amb Felip I predominen encara els pals i que, amb Felip II, conviuen pals i punts, i que amb Felip III semblen predominar ja els punts. Pel que fa als valors marcats amb numeració aràbiga, Campaner només va conèixer una peça de Felip III amb aquesta manera d'expressar el valor: es tracta de la de quatre rals del 1648. Darreurement, però, ha aparegut una altra peça inèdita amb el valor 4 i indubtablement de Felip II: es tracta d'una peça de quatre escuts de l'any 1607.

Tot plegat demostra una certa mobilitat quant a criteris a aplicar en aquest cas, per bé que podem concloure que:

- 1) Amb Felip I les marques de valor foren generalment pals, però també hi ha punts.
- 2) Amb Felip II les marques de valor són pals o punts i, en algun cas, xifres aràbigues.
- 3) Amb Felip III les marques de valor són pals o punts i, en algun cas, xifres aràbigues.

Per tant, la forma de les marques de valor és un criteri molt feble a l'hora d'asajar de separar les peces dels sobirans de nom Felip.

EL TIPUS DE LLETRA

Aquest és un altre criteri assenyalat per Campaner. Amb Ferran II convisquen els tipus de lletra llatí i gòtic. Amb Carles I només trobem els tipus llatins,

però amb Felip I tornen a reaparèixer altre cop, en alguns casos, llegendes en caràcter gòtic, la qual cosa no tornarà a succeir en els regnats següents. Aquesta reparició podria ésser el resultat del reaprofitament de reversos del temps de Ferran II, almenys pel que fa als rals d'argent, però és ben cert que la lletra gòtica reapareix també en alguns doblers i, almenys pel que fa a la lletra M, en una de les peces d'un escut d'or. Es tracta, en tot cas, d'un element característic del regnat de Felip I i, per tant, d'un tret diferencial clar per fer aquesta atribució, si es dona aquesta circumstància.

LES EFÍGIES

Fins ara era el criteri més àmpliament emprat, però es feia difícil d'aplicar i de verificar partint només dels dibuixos de Campaner. Aquest autor donava, d'altra banda, aquests elements per distingir els bustos de Felip II dels de Felip III: «cabell curt, bigoti poc aixecat i coll del vestit molt alt, a voltes gairebé tocant a la corona». Això vol dir, per a Felip III: cabell més llarg, bigoti cargolat i vestit no tan gran. De tota manera, els petits detalls, com ara el bigoti, es fan difícils d'apreciar, atès l'habitual estat de desgast de les peces.

A partir de l'aplec de fotografies del nostre arxiu, juntament amb les que ens ha cedit amablement l'amic Xavier Sanahuja, podem assajar de perfilar una mica més la qüestió de les efígies. En aquesta ocasió prescindirem de la descripció de les llegendes i ens limitarem a delimitar les tipologies de cada una de les efígies que apareixen en cada regnat. Cal advertir que les comparacions s'han de fer a vegades separadament per a cada valor, perquè hi ha unes diferències molt grans en les representacions de les efígies reials en passar d'un valor a l'altre. Només cal veure, en aquest sentit, l'abisme entre els bustos de Carles I en els múltiples, sovint amb efígies de barbes molt afuades i corones ben aparents, i en els rals, amb bustos regulars que semblen seguir l'estètica dels de Ferran II, amb corones molt més simples i sense les barbes dels múltiples. Però també el mig ral s'aparta d'uns i altres i ens aporta, encara, una altra mena d'estampa.

Per poder discernir a qui corresponen unes determinades efígies no hi ha més remei que actuar per comparació, tot prenent com a models aquelles monedes que tinguin elements indubtables d'atribució, com ara la data, l'ordinal del rei o bé la marca del mestre, si és determinant.

Partint d'aquestes bases podem observar que, tot i la variabilitat dels bustos reials, hi ha uns trets característics de cada regnat. Pel que fa als perfils, per exemple, els de Felip I són força drets, verticals, i amb els trets del perfil poc marcats. Els de Felip II són igualment verticals, però els trets són molt més marcats. En el cas de Felip III, els trets tornen a ésser poc marcats, però el perfil de la cara fa com

un angle obert, en el qual el vèrtex seria el nas. Aquest afuament permet separar amb força comoditat les peces d'aquest darrer sobirà.

Pel que fa a la posició de les figures, veiem que amb Felip I i Felip III els bustos miren sempre a l'esquerra, mentre que amb Felip II n'hi ha que miren a l'esquerra i d'altres a la dreta, encara que això no es compleix per a tots els valors.

Un altre element característic és el vestit. Amb Felip II sol ésser molt simple, mentre que amb Felip III es fa molt més complex i pren més espai de la moneda. Campaner ja feia veure que amb aquest darrer sobirà pren molt importància el gorjal, és a dir, la peça de roba o armadura que cobreix el coll i que arriba a tocar pel darrere la corona. Amb Felip III el vestit és també molt aparent, però menys que amb Felip II. En qualsevol cas, gairebé mai no arriba a tocar la corona per la part del darrere.

La mida de la testa és també important. Amb Felip I és generalment de mida regular; amb Felip II és francament gran, de manera que la corona sembla que no hi càpiga i gairebé sempre toca la vora de l'espai interior, i amb Felip III és força més petita i rarament toca la vora.

La forma de les corones és també un element distintiu valuós. Amb Felip I hi ha, essencialment, dos tipus de corona: l'una és de tres florons ben marcats, acabats amb un trèvol de perles; l'altra és de florons més simples en els extrems i amb angles aguts, és a dir, dents de serra de doble traç, a la part central. Hi ha encara tipus híbrids en els quals la corona amb prou feines té espai i es pot acabar reduint a una espècie de birret amb punts a dalt. Amb Felip II, el tipus més característic de corona està format per un traç gairebé rectilini com a base i unes punxes plenes i afuades que, en les peces més petites, tenen a voltes una petita perla a l'extrem. En alguns casos alternen florons de mida gran i punxes, però és molt més excepcional. Hi ha encara algunes peces que sembla que no portin corona o bé la porten encastada al cap i mig dissimulada entre el cabell. Amb Felip III hi ha, essencialment, dos tipus clars de corona: l'una és de tres florons poc prominents, com si fos aixafada; l'altra és d'angles aguts, és a dir, amb punxes de doble traç, a voltes curvades als extrems. Amb aquests dos tipus de corones es poden formar dues sèries, per bé que només la corona d'angles té tots els valors representats en els exemplars que hem pogut aplegar. En el cas dels mitjos rals, pot aparèixer encara una tercera corona formada per puntes o pals drets amb una grossa bola a l'extrem, un tipus que també trobem als doblers i als diners de billó.

TAULA DE CARACTERÍSTIQUES

Si recopilem les característiques diferencials, tot distingint aquells trets que són exclusius (negreta i asterisc) dels que són predominants (negreta) i els que són comuns a altres regnats, tenim la taula següent:

	Felip I	Felip II	Felip III
Marques	*Castell de dues torres	Cinc punts	Cinc punts *Cinc punts i castells
Ordinals	*Sense	*III	*IIII
Castell de l'escut	Tres torres (torre sola en algun 1/2?)	Tres torres	Tres torres *Torre sola
Nom del rei	FILIPVS, PHILIPVS (PHILIPPVS)	FILIPVS, PHILIPVS PHILIPPVS	PHILIPPVS
Marques de valor	Pals o punts	Pals, punts o xifres	Pals, punts o xifres
Tipus de lletra	Llatina o *gòtica	Llatina	Llatina
Perfil de l'efígie	Dreta	Dreta	*Afuada
Posició del bust	Esquerra	Dreta o esquerra	Esquerra
Vestit	*Senzill	Molt complex	Complex
Testa	*Regular	*Gran	*Petita
Corona	*Florons petits	*Punxes plenes	*Punxes doble traç
	*Florons grans	*Punxes i florons	*Florons normals

SISTEMATITZACIÓ DELS TIPUS

Amb les dades aplegades i l'observació de les diferents estampes, podem assajar de fer una sistemàtica dels tipus de cada regnat ajudant-nos, per a l'atribució, de tots els elements documentals i materials recollits. Podem seguir aquesta iconografia a les làmines. Es tracta d'una definició dels tipus i no pas d'un catàleg. Per això ens limitem a caracteritzar cada un dels tipus de cada regnat. El catàleg sistemàtic apareixerà a l'obra, en preparació, *Catàleg General de la Moneda Catalana*.

Felip I

Partint de les característiques tabulades observem que es poden formar alguns grups doble ral/ral amb uns trets comuns i d'altres que no tenen un parentiu tan

estret. Després parlarem dels mitjos rals. Ens referirem a les peces de Campaner, tot prenent com a base els números de la seva làmina VII, on recull els dibuixos de les peces dels tres reis de nom Felip.

Grup 1. Corona caiguda. Dins aquest grup hi ha dobles rals i rals. El doble ral no apareix a Campaner, mentre que el ral potser es podria assimilar al seu tipus 5. La característica més marcada del grup és la posició caiguda de la corona. Aquesta té els florons petits, a voltes amb extrems formats per tres punts en triangle. Hi ha exemplars amb el castell de dues torres, tant als dobles rals com als rals; per tant, l'atribució a Felip I és indubitable. El nom del rei és en la forma FILIPVVS.

Tipus 1. Doble ral amb la corona caiguda. Làmina, núm. 1.

Tipus 2. Ral amb la corona caiguda. Làmina, núm. 5.

Grup 2. Testa ampla. Correspon al tipus 3 de doble ral de Campaner, amb testa ampla i valor de dos pals darrere el cap. Tot i que la llegenda és PHILIPVS, Campaner afirma que ha vist peces d'aquesta estampa amb la marca del castell de dues torres dels Vilallonga. La corona està formada per tres florons força preeminents acabats en trèvols. Hi ha rals que s'aproximen a aquesta estampa, però sense una total similitud. S'ha de tenir present, d'altra banda, que les unitats no porten el signe de valor i que això dificulta, encara més, l'assimilació. Per tots aquests factors, ens abstenim, de moment, d'assignar la varietat del ral a aquest grup.

Tipus 3. Doble ral de testa ampla i valor II a l'anvers. Làmina, núm. 2.

Grup 3. Testa estreta o regular. El ral correspon al tipus 5 de Campaner, porta el castell dels Vilallonga i és una moneda bastant comuna. La figura de la testa sembla que segueix la tradició d'alguns dels rals de Ferran II i, sobretot, dels de Carles I: cap regular, no barbat i corona poc marcada, a voltes reduïda a una sèrie de punts. El doble ral que més o menys se li podria assimilar és d'efigie més estreta i força rar. No fou descrit per Campaner i és, per tant, inèdit i molt rar. L'assimilem, ni que sigui de manera provisional, al ral regular, però té diferències notables en la corona i en la forma del cap. Aquest doble ral té el valor en forma de dos punts darrere el cap i a la part dreta i de baix del revers. Tindrem llavors:

Tipus 3. Doble ral de testa estreta i valor amb punts a l'anvers i el revers. Làmina núm. 3.

Tipus 6. Ral de bust regular, proper al de Carles I. Làmina, núm. 6.

Grup 4. Testa triangular. El doble ral és el descrit per Campaner amb el núm. 4, amb la marca dels Vilallonga, mentre que el ral és inèdit. El cap porta una barba apuntada i la corona és oberta de dalt, amb florons simples als extrems i puntes al mig. A voltes porta al revers el valor en forma de dos pals a la part de baix i a l'esquerra. El conjunt corona-barba determina una forma triangular. El ral reproduïx exactament aquesta tipologia amb una testa desproporcionadament gran i el vestit molt més reduït. Tenim llavors:

Tipus 4. Doble ral de testa triangular, a voltes amb valor al revers. Làmina, núm. 4.

Tipus 7. Ral de testa triangular. Làmina, núm. 7.

Els exemplars reproduïts a la làmina responen bé a la caracterització que hem fet, però cal advertir que hi ha peces que tenen estampes híbrides, especialment pel que fa als rals, en què trobarem estampes que ens faran dubtar si són del tipus 5 o del 6. També hi ha uns certs híbrids entre els dobles rals 3 i 4. El tipus de corona pot ajudar a definir el tipus en aquests casos dubtosos.

Grup 5. Mitjos rals de testa esvelta. El mig ral que Campaner dóna a Felip I, tipus 6, sembla que clarament ha de correspondre a Felip II, tant pel tipus d'efígie com pel coll del vestit, que toca la corona. El mateix Campaner no està del tot convençut de l'atribució. Un cop analitzades les peces d'aquest valor, creiem que el mig que ha de correspondre a Felip I és el que té la testa en una posició esvelta, amb el coll ben definit i el vestit poc important, tal com ho trobem en la major part dels altres valors. Es tractaria del que reproduïm amb el núm. 7 a la làmina. Hi ha, però, alguns d'aquests tipus, làmina núm. 8, que tenen aquesta mateixa testa, però al revers no tenen el castell de tres torres, sinó d'una torre sola, una característica que la faria de Felip III. Nosaltres pensem que es tracta d'un cas excepcional de simplificació: en haver d'enquibir tres torres en el reduït espai del revers d'aquest divisor, optaren en algun cas per dibuixar una torre sola. Aquesta torre no és ampla i de dos cossos, com en les peces de Felip III, sinó que és afuada i d'un sol traç. Seria una simplificació semblant a la de la marca dels García: en els doblers de billó, on hi ha espai, es gravaren tres torres; en canvi, en els escudets de les peces de plata, molt més petits, només s'hi gravà una torre. La torre sola seria, doncs, una solució excepcional i aïllada en aquest regnat. Tindriem, doncs:

Tipus 8. Mig ral de testa esvelta i tres torres al revers. Làmina, núm. 8.

Tipus 8a. Mig ral semblant, amb una sola torre al revers. Làmina núm. 8a.

A la part de baix de la làmina hem reproduït el dobler i el diner de Felip I (A i B). Com ja hem dit més amunt, el fet de tenir encara la testa de front els fa perfectament distingibles de les peces de billó dels altres dos sobirans de nom Felip, que porten testes de perfil i mirant a l'esquerra.

Felip II

Campaner planteja la dificultat dels seus tipus 1 i 2 (dobles rals amb l'efígie a l'esquerra) i pensa que pel tipus d'estampa i pel fet de portar barba haurien d'ésser de Felip I, que, segons ell, és l'únic que apareix amb aquesta característica. Finalment, ha de concloure que són de Felip II per la marca dels Fortuny, impossible amb Felip I, i acaba plantejant la possibilitat d'un aprofitament d'encunys. Nosaltres no estem d'acord amb el tema de la barba, ja que la major part de les peces de Felip II sembla també que en porten, en concret les Campaner 3 i 4. Només Felip III sembla que, efectivament, no en du, tot sigui dit amb la necessària

FELIP I (II)

Dobles rals

1

2

3

4

Rals

5

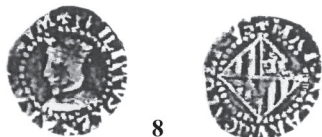

6

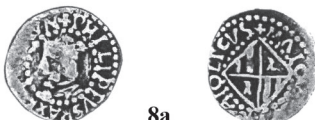

7

Mitjos rals

8

8a

Bilió

Dobler

A

Diner

B

cautela, ja que el mal estat de les peces rarament permet apreciacions d'aquest detall. En qualsevol cas, però, els tipus 1 i 2 de Campaner porten el coll del vestit tocant la corona, una característica que ell mateix ha definit com a pròpia de Felip II. Per tant, no creiem que calgui pensar en aprofitaments d'encunys en aquest cas. Malgrat tot, és ben cert que aquest costum existí a la seca, tal com veurem més endavant, i qui sap si en el futur un fet d'aquests pot arribar a crear algun desconcert.

Tots els tipus que atribuirem a aquest regnat i que porten marca del mestre són coneguts amb l'heràldica dels punts sols de Joan Fortuny i cap d'ells no ha aparegut amb els punts i la torre o torres de Ramon Fortuny de Ruescos y García.

La característica general de les efigies d'aquest regnat són la seva mida gran. D'altra banda, predomina un tipus de corona que Campaner dibuixa a voltes com de dent de serra, però que a les fotos es veu clarament que més aviat està formada per una sèrie de punxes separades les unes de les altres i disposades sobre una base de corona plana o gairebé plana (làmina nostra, núm. 9 i 11 a 17). La corona amb florons purs que Campaner dibuixa en el seu núm. 4 no l'hem pas retrobat. Sí que descrivim una corona amb barreja de florons i punxes, làmina núm. 10, que s'acosta als núm. 1 i 2 de Campaner. Pel que fa al Campaner 8 (sempre referit a la làmina, no al catàleg del text), ja hem dit que ha de correspondre a Felip III per l'escut amb punts i castells del segon Fortuny. Al marge dels tipus descrits per Campaner, hi ha un altre grup de peces que no sembla portar corona o bé que la porta molt encasquetada i mig amagada dins el cabell. Quan la corona no és visible, com en el cas de la làmina núm. 12, la testa recorda els clàssics dibuixos de Felip I i Felip II dels croats barcelonins. Aquest grup de peces és inèdit i té també els seus híbrids, com ara la de la làmina núm. 13, que porta corona de punxes però amb la testa sobresortint de la corona, la qual cosa no sol passar en els tipus regulars i no trobem en els tipus dibuixats per Campaner. Es poden formar, doncs, dues sèries d'efigies en funció de la testa sense corona o, com a mínim, amb la testa prominent per damunt d'ella. Podem establir, doncs:

Grup 1. El cap no sobresurt de la corona. Hi inclourem tant les peces que tenen la corona formada només de punxes com la que combina punxes i florons.

Tipus 9. Peça de quatre rals a la dreta. Valor en forma de pals. Làmina, núm. 9.

Tipus 10. Peça de dos rals a la dreta. Corona mixta. Valor amb punts. Làmina, núm. 10. També n'hi ha amb corona de punxes soles.

Tipus 11. Peça de dos rals a l'esquerra. Corona de punxes. Valor amb punts. Làmina, núm. 11.

Tipus 12. Ral amb efigie a la dreta. Corona de punxes. Làmina, núm. 12.

Tipus 14. Ral amb efigie a l'esquerra. Corona de punxes. Làmina, núm. 15.

Tipus 15. Mig ral amb efigie a l'esquerra. Corona de punxes. Làmina, núm. 16.

Grup 2. El cap sobresurt. La corona pot no existir. Englobem aquests dos casos perquè les efigies tenen un gran parentiu. D'altra banda, es fa difícil d'asse-

FELIP II (III)

Quatre
rals

9

Dos rals

10

12

11

13

Rals

14

15

16

Mitjos
rals

17

Diners

D

Dobler

Billó

C

E

gurar que el tipus aparentment sense corona no tingui algun rastre d'aquest element real.

Tipus 12. Doble ral amb efígie a la dreta. Sembla que no hi ha corona. Valor amb punts. Làmina, núm. 12.

Tipus 13. Doble ral amb corona de punxes i testa que sobresurt. Valor amb punts. Làmina, núm. 13.

Tipus 14. Ral amb bust a l'esquerra i vestigis de corona. Làmina, núm. 16.

Al final de la làmina hem reproduït els doblers i diners d'aquest regnat (C, D i E) a fi i efecte de ressaltar el parentiu de les efígies del billó amb les de la plata. Podem veure, per exemple, que els doblers i els diners porten la característica corona de punxes.

Felip III

El cap més petit i el perfil en angle de la figura són les característiques més evidents de les efígies de Felip III. Per causa d'aquesta mida més petita del cap, la corona generalment no arriba a tocar la vora del camp. Les efígies sempre miren a l'esquerra. Hi ha, en essència, tres grups de corones: una de florons, però bastant plana; una altra d'angles, és a dir, de punxes de doble traç que a voltes es corben als extrems, i finalment una tercera de pals rematats de boles que només trobem en alguns dels mitjos rals i en el billó. Podem formar, doncs, diferents grups:

Grup 1. **Corona de florons aplanats.** Hi ha peces d'aquest grup amb la marca del segon Fortuny, és a dir, amb punts i torres, i, per tant, no hi ha dubte pel que fa a l'atribució, reblada, d'altra banda, per la data 1648 en alguns exemplars. El valor en els múltiples se sol expressar amb punts, però també hi ha peces de quatre rals amb la xifra 4. En totes les peces que hem pogut examinar, el castell de l'escut de Palma és únic. En aquest grup hi ha peces de quatre, dos i un ral, però de moment no hem trobat cap peça de mig ral. Hi ha, doncs, els tipus següents:

Tipus 18. Peça de quatre rals, corona amb florons aplanats. Làmina, núm. 18.

Tipus 19. Peça de dos rals, corona de florons aplanats. Làmina, núm. 19.

Tipus 20. Ral, corona de florons aplanats. Làmina, núm. 20.

Certament, encara es podrien considerar altres tipus segons sí la marca és de punts sols o de punts combinats amb torres o bé atenent a si la marca de valor és amb punts o amb la xifra 4. Nosaltres les hem considerat ara com a variants.

Grup 2. **Corona d'angles o de doble traç.** Comprèn tots els valors, des dels quatre rals fins al mig ral, i té, en alguns casos, peces amb castell de tres torres o bé d'una torre sola. Hi ha peces de quatre rals amb la data 1633, la qual cosa assegura l'atribució d'aquest grup, que té també altres peces amb l'escut dels punts i les torres, propi, igualment, de Felip III. En els quatre rals el valor és indicat amb pals, mentre que en els dobles ho és amb punts. És important el fet d'assenyalar

FELIP III (IV)
Quatre Rals

18

21

Dos rals

19

22

23

Rals

20

24

Mitjos rals

26

25

Billó

F

G

que hem trobat dues peces del tipus 23 del mateix encuny d'anvers, però que porten al revers marques de mestre diferents, és a dir, l'una amb punts sols i l'altra amb punts i torre. Això sembla indicar que hi hagué un aprofitament d'encunys vells, la qual cosa en algun cas ens pot crear problemes d'atribució. Tenim els tipus següents:

Tipus 21. Peça de quatre rals, corona amb angles. Làmina, núm. 21

Tipus 22. Peça de dos rals, corona amb angles i castell triple. Làmina, núm. 22.

Tipus 23. Peça de dos rals, corona amb angles i castell senzill. Làmina, núm. 23.

Tipus 24. Ral, corona d'angles. Làmina, núm. 24.

Tipus 25. Mig ral amb corona d'angles. Làmina, núm. 25.

Grup 3. **Corona de traços i boles als extrems.** Només trobem aquest tipus de corona en alguns mitjos rals i als doblers i diners. No és, però, una fabricació excepcional, perquè hi ha força encunys d'aquest tipus, que és més corrent que el mig ral amb corona d'angles. La marca del dobler, de corona idèntica, amb punts i castells, ajuda a la classificació d'aquest tipus a Felip III.

Tipus 26. Mig ral amb corona de traços i boles als extrems. Làmina, núm. 26.

Igual que en els altres regnats, hem reproduït al final el dobler i el diner de billó d'aquest regnat per fer veure el seu parentiu amb la plata, en aquest cas, amb la peça de mig ral i corona d'angles (F i G).

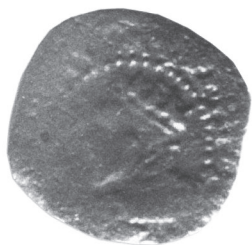
CATÀLEG DEL BILLÓ DE FELIP II I FELIP III

Tal com hem dit abans, en un recent article recollirem material referent al billó de Felip II i de Felip III i férem un catàleg sistemàtic d'aquest material. Atès que ara estem en un tema ben proper, i a fi i efecte de donar a conèixer els resultats d'aquella recerca als lectors d'*Acta Numismàtica*, ens hem decidit a presentar un breu comentari d'aquell article i la catalogació amb les seves làmines.⁷

En el nostre treball establíem les marques de cada mestre, tal com ho hem fet aquí, plantejàvem la possibilitat que el mestre Berard no hagués posat la seva marca i, finalment, establíem el catàleg de les peces. En vista del material, es feia molt evident que hi havia dos grups d'efigies que concordaven, respectivament, amb la plata de Felip II i de Felip III. Això feia pensar que no hi havia hagut gaires emissions i que, per tant, la separació entre els dos regnats es podia establir sobre les bases ja plantejades per Campaner: els doblers amb marca de cinc punts eren

7. Ens referim a l'article publicat a *Col·lecciomania* mencionat a la nota 3. Nosaltres havíem muntat unes làmines amb les peces a mida real per donar una informació exacta de com eren i ho acompanyàvem d'unes ampliacions per ajudar a veure bé els detalls, atesa la petitesa de les monedes. En l'article maquetat que ens va trametre l'amic Jaume Boada per a correcció de proves, això havia estat respectat, però a l'hora d'editar la revista algú poc coneixedor de la numismàtica va tenir la idea de reduir les làmines. En fer això, ni es tenia una idea de la mida de les peces ni servien gaire de res les ampliacions. Aquesta ha estat una raó complementària que ens ha decidit a republicar-les.

FELIP II (III)
Doblers

3 (2)

× 2

3a (1)

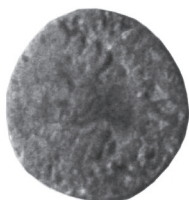

× 2

× 1,5

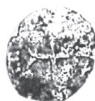
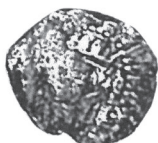
Diners

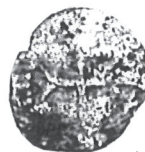
4 (1)

× 2

4 (2)

× 1,5

els de Felip II, i els de cinc punts i torres, els de Felip III. La comparació que hem fet a les làmines de les peces de plata reblen aquestes afirmacions. Les novetats respecte a Campaner són la descripció del dobler sense marca de Felip II, que deu correspondre als primers anys del regnat i, per tant, al període de Berard, i la descripció dels diners de cada regnat. Efectivament, Campaner no descrivia el diner de Felip III, pel que fa al diner de Felip II, l'esmentava però no el descrivia ni el reproduïa a les seves làmines.

El catàleg ens dóna a conèixer, doncs, doblers de Felip II sense marques i amb marca de cinc punts, doblers de Felip III amb cinc punts i torres i diners dels dos regnats que no porten marques, segurament a causa del reduït espai de què disposaven en una peça tan menuda. A més d'això, s'incorporen moltes varietats de llegenda no descrites per Campaner.

CATÀLEG

Regnat de Felip II (1598-1621)

Tipus 1. Dobler sense marques i forma FILIPVS. Corona amb punxes i potser florons.

a/ +FILIPVS.REX.(ARA)GONVM Efigie coronada a l'esquerra

r/ +...(V) – CATOLICVS ∴ Creu llatina que talla per baix

Pes: 1,73 g Ø: 17,5 mm Inèdit Làmina, núm. 1

Tipus 2. Dobler amb marca de 5 globus i forma FILIPVS. Corona de punxes.

a/ +FILIPVS.REX.A(RAGONVM) Efigie coronada a l'esquerra

r/ +M(AIORICA)R – CATOLICVS Creu llatina que talla per baix. Cinc globus en el quart espai

Pes: 1,80 g Ø: 18 mm Campaner-2 Làmina, núm. 2

2a. Semblant a l'anterior, però amb set punts al final de la llegenda de l'anvers.

Pes: 1,64 g Ø: 17 mm Inèdit Làmina, núm. 2a

2b. Semblant, però amb les formes ARAGONV i MAIORICA.

Pes: 1,45 g Ø: 18,5 mm Inèdit Làmina, núm. 2b

Tipus 3. Dobler amb marca de 5 globus i forma PHILIPVS. Corona de punxes.

a/ +PHILI(PVS.REX.ARA)GO(NVM) Efigie com abans

r/ +(M)AIORICA(R)-(CATOLI)C(VS) Creu llatina com abans

Pes: 1,215 g Ø: 17 mm Campaner-1 Làmina, núm. 3 (1)

Un altre exemplar semblant que permet llegir la terminació ARAGONVM de l'anvers.

Pes: — g Ø: 17 mm Làmina, núm. 3 (2)

FELIP II (III)
Doblers

1

×2

2

×2

2 a

×2

2 b

×2

3 (1)

×1,5

3a. Semblant, però l'anvers acaba amb ARAGONVS.

Pes: 1,6 g Ø: 17 mm Inèdit Làmina, núm. 3 (1)

Un altre exemplar que permet la lectura CATOLICVS del revers

Pes: 2,18 g Ø: 17 mm Làmina, núm 3 (2)

Tipus 4. Diner sense marques i forma FILIPVS. Corona de punxes.
a/ (F)ILIPVS.REX... Efigie com abans

r/ +M...- ...LICVS Creu llatina que talla per baix i sense marques

Pes: 0,85 g Ø: 12,5 mm Inèdit Làmina, núm. 4 (1)

Un altre exemplar que permet millor la lectura de la F de FILIPVS.

Pes: — g Ø: 13 mm Làmina, núm. 4 (2)

Regnat de Felip III (1621-1665)

Tipus 5. Dobler amb marques globus/torres i forma PHILIPVS. Corona amb peduncles acabats en una bola.

a/ +PHILIPVS(REX.ARAG)ONVM Efigie coronada a l'esquerra

r/ +(MAIOR)ICARVM – CATOLICVS Creu llatina que talla per baix. Cinc globus i tres torres als espais de baix.

Pes: 1,47 g Ø: 16,5 mm Campaner Làmina, núm. 5

Uns altres dos exemplars, un d'ells amb un pes de 1,31 g.

5a. Semblant, però amb la forma MAIORICARV.

Pes: 1,52 g Ø: 16 mm Inèdit Làmina, núm. 5a

Uns altres quatre exemplars amb pesos: d'1,23, 1,42, 1,28 i 1,75g.

5b. Semblant, però amb la forma PHILPPVS.

Pes: 1,50 g Ø: 17 mm Inèdit Làmina, núm. 5b

Tipus 6. Dobler amb marques globus/torres i forma PHILIPVS. Corona amb peduncles i potser florons.

a/ +P(ILIPVS REX A)RAGONVM Efigie coronada a l'esquerra

r/ +MA(IO)RICAR – C(AT)OLICV(S) Creu com abans

Pes: 1,75 g Ø: 16 mm Inèdit Làmina, núm. 6

Aquest tipus difereix també de l'anterior per la forma MAIORICAR.

Un altre exemplar semblant amb un pes de 1,80 g.

Tipus 7. Diner sense marques i forma PHILIPVS. Corona amb peduncles i bola.

a/ +PHILI(P)VS(REX)ARAGON(VM) Efigie com abans

r/ +MAIORIC... - ...CVS Creu llatina que talla per baix

Pes: 0,60 g Ø: 13 mm Inèdit Làmina, núm. 7

Es tracta del tipus mencionat, però no descrit ni dibuixat per Campaner.

FELIP III (IV)
Doblers

5

×2

5 a

×2

5 b

×2

6

×2

Diner

7

×2

CONCLUSIÓ

No hi haurà una sistemàtica definitiva de les emissions mallorquines dels reis de nom Felip fins que no es pugui realitzar un recull exhaustiu de totes les tipologies dels busts i es pugui acreditar cada varietat sobre la base dels criteris de què disposem, sobretot, el de les marques dels mestres. De moment, amb la sistematització actual hem avançat en el recull d'aquestes tipologies i hem aportat criteris per separar les peces d'argent dels tres sobirans. Pel que fa al billó, sembla que, definitivament, es poden consolidar les atribucions. Com sempre, resta molt a fer, però hem avançat una mica.

ADDENDA

En redactar el text anterior, vàrem tenir alguns dubtes pel que fa a la identificació del mig ral d'argent de Felip I. Efectivament, tot i la varietat de tipus de bust que trobàvem en els dobles rals i els rals, només es podia atribuir a aquest sobirà un mig ral de bust estret i recte que, en tot cas, s'acostava a la tipologia del doble ral 4251 del nostre llibre *Catàleg general de la moneda catalana* (Barcelona, 2009; en endavant, ens referirem a les peces d'aquest llibre amb la forma CrusCG i el número). Hi havia, a més, l'inconvenient que una varietat d'aquest mig ral (el 4256 a, en el llibre esmentat) presentava el castell del revers de forma simplificada, amb una sola torre, fet que només trobàvem en els darrers temps de Felip III i en el regnat de Carles II. Vàrem suposar que aquesta torre, molt més afuada que la que trobem després amb Felip III i Carles II, era un efecte de la necessitat de simplificar el castell en la peça més petita, més que no pas una indicació que la peça hagués d'ésser de Felip III. Efectivament, els bustos d'aquest regnat són completament diferents.

Sobtava, però, la manca de mitjos rals amb una semblança més gran amb els tipus més comuns del bust dels dobles rals i els rals de Felip I. Recentment ha aparegut en una subhasta d'Aureo-Calicó (16 desembre 2009, núm. 2726) un mig ral que encaixa perfectament amb els tipus de rals més usuals, és a dir, el CrusCG-4254 i, encara millor, el 4253 a. Es tracta d'una testa més ampla, que segueix la tradició de les estampes de Ferran II i, especialment, de Carles I, ornada amb una corona poc prominent i ornada amb perles. És la peça que descrivim tot seguit:

Mig ral d'argent de Felip I, de testa ampla.

a/ +FILIPVS.REX (A)RAGON

r/ (+)MAIORICA9.CATOLICV(S)

Bust coronat mirant a l'esquerra

Armes de Palma amb castell de dues torres

Pes: — g

Ø: 17 mm

Inèdita Làmina, núm. 8 A

Amp.

Podem observar que la peça porta la forma FILIPVS, la més usual amb Felip I, i que la testa té una gran semblança amb els models indicats i també amb el mig ral de Carles I, el CrusCG-4130. D'altra banda, la simplificació en l'escut de Palma en el revers, que passa de tres a dues torres, reforça la nostra hipòtesi sobre el cas del mig ral anterior, el del bust afuat, tipus 8 i 8 a.

Mantenim, doncs, l'atribució del mig ral de bust afuat núm. 8 a Felip I (CrusCG-4256 i 4256 a), i hi afegim el mig actual, que es correspon amb els rals més usuals, CrusCG-4254 i, especialment, el 4253 a. Aquesta peça, apareguda recentment, no ha pogut ésser incorporada al nostre llibre esmentat més amunt.

Agraïm a Teresa Sisó i a Aureo-Calicó la gentilesa d'haver-nos cedit una bona fotografia de la peça per a poder il·lustrar aquesta addenda.